

Makale Bilgisi: Değerli, A. (2024). Avrupa Sosyokültürel Dinamiklerinin Şekillenmesinde Osmanlı Kahvehanelerinin Rolü. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:11, Sayı:2, ss.605-632.	Article Info: Değerli, A. (2024). The Role of Ottoman Coffeehouses in Shaping European Sociocultural Dynamics. DEU Journal of Humanities, Volume:11, Issue:2, pp.605-632.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
DOI: 10.69878/deuefad.1498007	DOI: 10.69878/deuefad.1498007
Gönderildiği Tarih: 08.06.2024	Date Submitted: 08.06.2024
Kabul Edildiği Tarih: 16.07.2024	Date Accepted: 16.07.2024

AVRUPA SOSYOKÜLTÜREL DİNAMİKLERİNİN ŞEKİLLENMESİNDE OSMANLI KAHVEHANELERİNİN ROLÜ

Ayşe Değerli*

ÖZ

Bir zamanlar Osmanlı şehirlerinin kalabalık sokaklarına özgü olan kahvehaneler, erken modern dönemde Avrupa'nın sosyokültürel dinamiklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu eklektik mekânlarda entelektüel söylemin, sanatsal ifadenin ve toplumsal etkileşimin tohumları atılmış; fikirlerin yeşerdiği ve kültürlerin birleştiği bir ortam yaratılmıştır. Avrupa genelinde kahvehanelerin çoğalması sadece fikir alışverişini kolaylaştırmakla kalmamış, kahvehaneler aynı zamanda dönemin gelişen norm ve değerlerini yansıtarak daha geniş toplumsal değişimlerin bir mikrokozmosu olarak hizmet etmiştir. Bu makale, kahve kültürünün Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbinden Avrupa'nın canlı şehirlerine uzanan ilgi çekici yolculuğunu inceleyerek kıtanın sosyal dokusu ve kültürel adetleri üzerindeki etkisinin izini sürecektir. Mütevazı kahvehanelerin nasıl değişim için bir pota haline geldiği, siyasi tartışmalardan edebi eserlere kadar her şeyi nasıl etkilediği ve Avrupa kimliği üzerinde nasıl silinmez bir iz bıraktığı ortaya konacaktır.

Anahtar Sözcükler: kahvehane, Avrupa kimliği, Osmanlı, sosyokültürel dinamikler.

THE ROLE OF OTTOMAN COFFEEHOUSES IN SHAPING EUROPEAN SOCIOCULTURAL DYNAMICS

ABSTRACT

Once native to the crowded streets of Ottoman cities, coffeehouses played an important role in shaping the sociocultural dynamics of early modern Europe. In these eclectic spaces, the seeds of intellectual discourse, artistic expression and social interaction were sown, creating an environment where ideas flourished, and cultures merged. The proliferation of coffeehouses across Europe not only facilitated the

* Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Tarih Bölümü, ayse.degerli@idu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9035-6745

exchange of ideas, but also served as a microcosm of broader social changes, reflecting the evolving norms and values of the time. This article traces the intriguing journey of coffee culture from the heart of the Ottoman Empire to the vibrant cities of Europe, tracing its impact on the continent's social fabric and cultural mores. It will show how the humble coffeehouse became a crucible for change, influencing everything from political debates to literary works and leaving an indelible mark on European identity.

Keywords: coffeehouse, European identity, Ottoman, sociocultural dynamics.

1. GİRİŞ

Kahvenin Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbine ve oradan da Avrupa'ya uzanan yolculuğu bir fetih, ticaret ve kültürel alışveriş öyküsüdür. Osmanlı'nın Mısır Memluk İmparatorluğu'nu fethi bu yolculuğun başlangıcı olmuş ve ilk kahvehane 1516 yılında kapılarını açmıştır. Tuchscherer'in de belirttiği gibi, imparatorluk içinde artan kahve talebi kısa sürede Etiyopya'nın tedarik kapasitesini aşmış ve 1540'larda Yemen birincil tedarikçi haline gelmiştir (2003, ss. 51-52).

İstanbul'da kahve ile ilgili bilinen ilk referans, Barbaros Hayreddin Paşa'nın (ö. 1546) vakfiyesine kadar uzanmaktadır. Paşa, 1539 yılında evini vakfettiğinde, mülkte bir kahve odası da bulunmaktadır. Barbaros'un Arap Akdeniz'indeki geniş denizcilik deneyimi düşünüldüğünde, Osmanlı başkentini kahveyle tanıştıran kişinin o olması şaşırtıcı olmayacaktır. Biyografi yazarı Murâdî'nin Barbaros'un meclislerinde nehirler gibi akan tatlı şerbetlere ve aromalı kahveye dair anlattıkları, erken dönem kahve kültürünün canlı bir resmini çizmektedir (Kafadar, 2014, ss. 247-248).

İstanbul'da ilk kahvehanenin 1555 yılında açıldığı yazmaktaysa da kahvehaneler ve kahve içme alışkanlığının başkentte yaygınlaşmasından önce, imparatorluğun diğer bölgelerinde de bu kültürün kök salmış olması muhtemeldir. Özellikle Kahire ve Halep gibi şehirler, zengin tarihleri ve ticaret yollarındaki stratejik konumları sayesinde kahvehaneleri daha erken dönemlerde benimsemiş olabilirler. Ne var ki, bu şehirlerdeki ilk kahvehanelere dair somut kanıtlar yetersiz kaldığından, onların kökenleri ve tarihleri hakkında kesin bilgilere ulaşmak güçleşmektedir (Karababa-Ger, 2011, ss. 737-760; Korneti, 2015, s. 6).

Başşehir İstanbul'da kahvehaneler, 1615 yılı civarında yaygınlaşmaya başlamıştır. Sultan I. Ahmed (1603-1617) döneminin ilk kahvehanesi kapılarını Halıcılar Köşkü'nde açmıştır. Bazı kaynaklar ilk açılış tarihini 1604 olarak belirtse de asıl mesele Halıcılar Köşkü'ndeki açılışla birlikte İstanbul'da kahvehanelerin sayısının artmasıdır. Ne var ki, 1633-34 yıllarında Cibali'de meydana gelen büyük bir yangın, IV. Murad'ın (1623-1640) tüm kahvehaneleri kapatma ve tütün kullanımını yasaklama emrini vermesine

sebepl olmuştur. Sultan IV. Murad'ın sert önlemleri kısmen dönemin siyasi çalkantılarına bir yanıt, muhtemelen Sultan II. Osman'ın (1618-1622) ölümünün intikamı ve asi Yeniçeri Ocağı'nı dizginleme girişimi olarak görülmüştür. Devlet, kahvehaneleri potansiyel muhalefet ve isyan yuvaları olarak gördüğünden, sık sık bu mekânların kapatılmasına karar vermiştir. Nitekim III. Murad (1574-1595) ve IV. Mehmed (1648-1687) dönemlerinde, devlet güvenliğini riske atabilecek toplantıları engellemek amacıyla zaman zaman kahvehaneler kapatılmıştır (Üçok, 1962, ss. 44-45).

Görünüşte mütevazı bir müessese olan Osmanlı kahvehanesi, Avrupa'nın sosyokültürel dokusunda çok önemli bir rol oynamıştır. Etkisi Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının çok ötesine uzanmış, kıta genelinde sosyal ağları, edebiyatı, sanatı, toplumsal cinsiyet rollerini ve siyasi söylemi şekillendirmiştir. Osmanlı kahvehanelerinin Avrupa'nın sosyokültürel dinamikleri üzerindeki çok yönlü etkisini keşfetmek; bu sosyal mekânların dönüştürücü gücü ve kalıcı mirası hakkında daha derin bir anlayışa zemin hazırlamak için aşağıda öncelikle kahvenin Avrupa kıtasına girişinin tarihsel bağlamı ve yol açtığı ilk tepkiler incelenecektir.

2. Kesişim Noktaları: Avrupa Dönüşümünün Merkezinde Osmanlı Kahvehanesi

2. 1. Tarihsel Bağlam

Kahvenin Arap dünyasında popülerlik kazanmasının ardından 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na girişi, önemli bir kültürel değişim anlamına gelmektedir. Bu mekânlar, asıl amaçları olan kahve servisinin ötesine geçerek entelektüel ve siyasi faaliyetlerin merkezi haline gelmiş, eleştirel tartışmaları teşvik etmiş ve egemen güçler ile halkın istekleri arasında bir kanal görevi görmüştür. Erken modern dönemde Orta Doğu ve Avrupa arasındaki kapsamlı kültürel etkileşimleri yansıtan kahvehanelerin yayılması, farklı bölgeler ve kültürler arasında fikir ve gelenek alışverişini teşvik etmiştir. İstanbul'daki ilk kahvehanelerin kuruluşu buna bir örnektir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde 1555 yılında biri Halepli diğeri Şamlı iki tüccar tarafından kurulduğu bildirilen kahvehane (Peçevi İbrahim Efendi, 1981, s. 258), yeni bir kamusal alanın doğuşuna işaret etmektedir. Bu mekânlar, geleneksel olarak zamanlarını iş yeri, cami ve ev arasında paylaştıran Osmanlı Müslüman erkekleri için alternatif bir sosyal ortam sunmuştur. Kahvehaneler canlı haber akışını teşvik etmiş ve çeşitli sosyal geçmişlerden gelen insanların bir dizi toplumsal, eğitimsel ve siyasi arayış için bir araya gelebilecekleri eşitlikçi forumlar olarak hizmet görmüştür (Karababa-Ger, 2011, ss. 745-746).

Avrupa yazılarında kahvenin bilinen ilk adı, İstanbul'daki Venedik Bailosu Gianfrancesco Morosini'nin 1585 yılında Venedik Senatosu'na sunduğu raporda yer almaktadır. Bu, kahvenin Avrupa kıtasına yolculuğunun başlangıcı olmuştur (Lederer, 2016, s. 35). Ancak daha da önce, 1570'lerde Avrupalı gezginler kahveyi not etmeye başlamış ve kahvenin kıtaya ilk

yolculuğunu işaret etmişlerdi¹. Morosini'nin raporundan on yıl kadar önce, Sir Anthony Sherley'in İran'daki seyahatleri sırasında iki arkadaşı, Halep'teki Türkler arasında kahve içme adetlerine dair gözlemlerini anlatmıştır (Chew, 1937, s. 183).

Kahve ile ilgili 17. yüzyıla ait kaynaklar, ağırlıklı olarak Hollandalı, Fransız ve İngiliz seyahatnameleri olup en eski referansları sunmaktadırlar. Kahveyi ilk belgeleyen önemli isimler arasında Alman Leonard Rauwolfe (ö. 1569), İngiliz Sir George Sandys (ö. 1644), İtalyan Pietro Della Valle (ö. 1652) ve Fransız Jean de Thévenot (ö. 1667) sayılabilir. Antik Yunan ve Roma edebiyatında kahvenin adı geçmemesine rağmen Della Valle, kahvenin Homeros'un bahsettiği ve Truvalı Helen'in Mısır'dan getirdiği söylenen "nepenthe"den başka bir şey olmadığına ısrar etmiştir. Galland, Fransa'da kahveyi ilk servis edenlerden birinin gezgin Jean de Thévenot olduğunu; ancak kahvenin Paris'te yaygınlaşmasında Ermenilerin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (Baghdiantz-MacCabe, 2008, s. 163).

Kökleri İslam dünyasına dayanan kahve, o zamanlar güçlü bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu ile olan bağları nedeniyle başlangıçta bazı Avrupalılar tarafından şüpheyile karşılanmıştır. Bu şüphecilik, sosyal ve entelektüel merkezler olan kahvehanelerin yetkililer arasında siyasi huzursuzluk ve alışılmamış dinî düşünceler için üreme alanları haline gelme korkusuna yol açmasıyla derinleşmiştir. Avrupa'nın kahveye karşı erken dönem önyargıları çeşitli kökenlere dayanmaktadır. Örneğin, 1674 tarihli "Kadınların Kahveye Karşı Dilekçesi" başlıklı bir broşürde, kahvenin erkeklerde tembelleğe ve aşırı gevezeliğe yol açtığı, bu özelliklerin de verimsiz ve potansiyel olarak yıkıcı olduğu iddia ediliyordu². Dahası kahve, İslami bağlantılarını ve algılanan yabancılığını vurgulamak için aşağılayıcı bir şekilde "Mahometan gruel" yani "Müslümanların bulamacı/lapası" olarak adlandırıldı. Erken modern İngiltere'de bazıları bu yeni içeceği memnuniyetle karşılarken, kahve diğerlerinin muhalefetiyle karşılaştı. Nitekim Francis

¹ Schnyder von Waldkirch'in "Wie Europa den Kaffee Entdeckte" [Avrupa Kahveyi Nasıl Keşfetti] adlı kitabı, 1573-1576 arası seyahatler yapan Leonhart Rauwolf'tan başlayarak Avrupalı seyyahların Osmanlı ülkesindeki kahve tüketimi ve kahvehanelere dair tasvirlerinin kapsamlı bir incelemesini içermektedir (1988). Duygu Yıldırım'ın "Bevanda asiatica: Scholarly Exchange between the Ottomans and Europeans on Coffee" başlıklı makalesinde de 16. yüzyılda Osmanlı topraklarına giderek kahveyle tanışan Avrupalı bilginlerin tıbbi anlatılarına referanslar mevcuttur (2020, ss. 25-47).

² Londra'da 1674 yılında anonim olarak bir grup insan tarafından yayımlanan tam metin için: "The women's petition against coffee representing to publick consideration the grand inconveniencies accruing to their sex from the excessive use of that drying, enfeebling liquor: presented to the right honorable the keepers of the liberty of the city of London by the petitioners of the city of London, the city of Venus": <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A66888.0001.001/1:2?rgn=div1;view=fulltext>

Bacon, 1605 yılında kahvenin afyonun etkilerine benzer şekilde “zihni rahatsız edebileceği” konusunda uyarıda bulundu. Bazı yazarlar kahvenin İngiliz dini ve kültürel değerleri için bir tehdit oluşturduğunu iddia etti. Matar’ın da belirttiği gibi, bu yazarlar için kahve tüketimi tehlikeliydi çünkü kahve, Hıristiyanlığı terk edebilecek kişiler tarafından tüketilen İslami bir bulamaç olarak görülüyordu. Kahvenin, Hıristiyanları inançlarından uzaklaştırabilecek esrarengiz bir cazibeye sahip olmasından korkuyorlardı (Ebrahim, 2015, ss. 29-31).

Montpellier ve Paris üniversitelerinde kahvenin sağlığa etkileri üzerine yapılan tartışmalar o kadar yoğundu ki, broşür ve gazetelerde sıcak bir konu haline geldi. Montpellier kahve gibi “yeni ilaçlar”ın kullanılmasını savunurken, Paris Tıp Fakültesi bunu kınıyordu. 17. yüzyılın önemli isimlerinden Philippe Sylvestre Dufour, 1671 yılında kahve üzerine en eski kapsamlı çalışmalardan birini yayınladı. Kendisini mütevazı bir eczacı olarak tanıtmaya rağmen, çağdaşları onu bu konuda bir uzman olarak görüyordu. Kahve ve sağlık söylemi önemli ölçüde gelişti ve başlangıçta siyasi motivasyonlarını gizleyen büyüleyici tartışmalara yol açtı. Kahvenin Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkisi yadsınmazdı, ancak bu ilişki başta Araplar ve Ermeniler olmak üzere tebaalarına da uzanıyordu. İran’daki kahve kültürünü tasvir eden seyahatnameler nedeniyle İran’ın anlatıya katılımı belirgindi. İlginç bir şekilde, “chinoiserie”³ unsurları bile kahve ile ilişkilendirilmişti. Bu durum Edward Said’in homojenleştirilmiş Doğu algısına yönelik eleştirisini akla getirmektedir (Baghdiantz-MacCabe, 2008, ss. 166-173).

Alman prensliklerinde, bira üreticileri ve taverna sahipleri, kahvenin bira satışlarına ciddi bir tehdit oluşturduğunu düşünerek şiddetli bir muhalefet sergiledi. Bu muhalefeti besleyen çarpıcı bir örnek ise, 13 Eylül 1777’de Prusya Kralı Büyük Friedrich’in (1740-1786) kahve yerine bira tüketimini teşvik eden bir manifesto yayınlamasıdır. Friedrich, biraın tarih boyunca büyük savaşçıları güçlendirdiğini savunurken, kahvenin ise daha düşük bir konumda olduğunu iddia etmişti. Manifestosunda özetle şöyle demektedir:

Tebaam tarafından tüketilen kahve miktarındaki artış ve bunun sonucu olarak yurt dışına aktarılan paranın miktarı, son derece rahatsız edicidir. Artık herkes kahve tüketmektedir. Eğer mümkünse, bu durumun önüne geçilmelidir. Halkım bira içmelidir. Zira Majesteleri bira ile büyümüşür; ataları ve subayları da aynı şekilde bira tüketmiştir. Birçok savaş, bira ile güç bulan askerlerimiz tarafından yürütülmüş ve zaferle sonuçlanmıştır. Kral, kahve tüketen askerlerin karşılaşacakları zorluklara dayanma veya olası bir savaşta

³ Çin’den gelen veya Batı’da Çin’den esinlenen bir tarzda yapılmış lüks ve süslü nesnelere; bu tarzda dekorasyon, sanat eseri, motif.

düşmanlarını mağlup etme kapasitelerine inanmamaktadır.
(Ukers, 1935, s. 42)

Bu manifesto kahveye karşı ekonomik ve kültürel direnci vurgulamakta, ulusal kimlik ve ekonomik kendine yeterlilikle ilgili daha geniş kaygıları yansıtmaktadır. Friedrich'in askerlerini ayakta tutmada biranın rolüne yaptığı vurgu, geleneksel içeceklerin askerî ve ulusal gücün ayrılmaz bir parçası olarak algılandığının altını çizmektedir.

Başlangıçta direnç ve şüphecilikle karşılanan kahve, yavaş yavaş Avrupa toplumundaki yerini bulmuştur. Kahvenin şüpheli bir yabancı ithalattan Avrupa sosyal yaşamının vazgeçilmez bir unsuruna uzanan yolculuğu, kültürel alışveriş, ticaret ve toplumsal dönüşümün karmaşık dinamiklerini vurgulamaktadır. Bu içeceğin Avrupa'da benimsenme süreci, İslam dünyası ile Batı'nın geniş çaplı etkileşimlerini yansıtmakta; endişeden kabullenmeye ve nihayetinde kucaklamaya kademeli bir geçişi göstermektedir. Nitekim kahve, egzotik bir yenilikten hızla Avrupa sosyetesinin vazgeçilmezi haline gelmiş ve cazibesi aristokrasiden gelişmekte olan orta sınıfa kadar yayılmıştır. 17. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa yaşam tarzındaki yerini sağlamlaştırmış, başlangıçtaki şüpheciliği aşarak yaygın bir kabul kazanmıştır. Kahvehanelerin ortaya çıkışı, onları önde gelen Avrupa şehirlerinde toplumsal etkileşimin hareketli merkezlerine dönüştürmüştür (Standage, 2006, ss. 99-110).

Kahvenin seçkin bir lüks olma potansiyelini fark eden Venedikli tüccarlar, onu başarılı bir şekilde varlıklı kesime pazarlamış; bu kesim kahvenin eşsiz lezzetine ve sağladığı sosyal itibara kısa sürede ilgi duymaya başlamıştır. Venedik, 1647'de ikonik San Marco Meydanı'nda açılan ilk işletmeyle kahvehane kültürüne öncülük etmiştir. Bu gelişme, Avrupa'nın diğer büyük şehirlerinde de benzer mekânların açılmasına tanıklık eden bir eğilimi ateşlemiş; kahvehane konsepti Osmanlı topraklarındaki kökenlerini aşmış ve Londra, Paris, Viyana gibi Avrupa'nın metropol merkezlerinin demirbaşı haline gelmiştir (Hattox, 1985, ss. 11-29, 112-131)⁴. Nitekim 1650'de, Oxford'un St. Peter mahallesindeki Angel'da, Osmanlı tebaasından bir Musevi olan Jacob tarafından İngiltere'nin ilk kahvehanesi açılmıştır. Bu yenilikçi girişim daha sonra Londra'ya taşınmış ve şehrin ilk kahvehanesi, Levanten tüccar Daniel Edwards'ın hizmetkârı olan Rum Pasqua Rosée sayesinde hayata geçirilmiştir. Kahveye olan sevgisiyle bilinen Edwards, İzmir'de tanıştığı Rosée'yi kendisiyle birlikte Londra'ya dönmeye ve St. Michael's Alley'de kendi kahvehanesini açmaya teşvik etmiştir (Troy, 2020, ss. 78-79). Kısa sürede Londra'nın kahvehaneleri, insanların buluşup

⁴ Kahve Avrupa'ya çoğunlukla Ermeniler ya da Rumlar tarafından getirilmiş, onlar da beraberlerinde getirdikleri aletleri kullanmaya başlamışlardır. Ancak kahveyle tanıştıktan sonraki birkaç on yıl içinde Avrupalılar yeni kaplar tasarlamaya başladı ve sonunda içeceği hazırlamak için yeni yöntemler geliştirdi.

sosyalleştiği canlı mekanlara dönüşmüştür. Osmanlı'dan getirilen kahve, sokaklarda yaygın bir içecek haline gelmiş ve yoksullar bile her akşam bu kahvehanelerde paralarını harcamaktan çekinmemiştir. Yüzyılın sonlarına doğru, bir kahve cezvesi veya Türk kafası tabelası, zengin fakir demeden herkesin bir kuruş karşılığında girebileceği bir kahvehanenin varlığını müjdelemektedir ki Londra kahvehaneleri, “penny universities” yani “kuruşluk üniversiteler” olarak anılmaya başlanmıştır. Çünkü burada bir kuruş karşılığında hem kahveye hem de entelektüeller, tüccarlar ve diğer müşterilerle teşvik edici sohbetlere erişilebilmektedir (Ellis, 1956, ss. 18-48)⁵. Bir Sicilyalı tarafından 1686'ta Paris'te açılan Café Procope ise, Aydınlanma çağının düşünürlerinin toplandığı, 1789 Fransız Devrimi'nin tohumlarının atıldığı ve bu tarihî dönemin fikirlerinin şekillendiği saygın bir buluşma yeri haline gelmiştir (Leclant, 1951, s. 1-7)⁶. Bu mekânlar aslında, diğer büyük Avrupa şehirlerine de yayılan kültürel bir devrimin başlangıcını simgelemektedir. Osmanlı öncüllerini yansıtan bu Avrupa kahvehaneleri, sosyal yaşamın ve entelektüel alışverişin merkezleri haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kahvehaneler, sadece birer işletme olmanın ötesinde, imparatorluğun çok kültürlü ruhunu somut bir şekilde yansıtan mekânlardı. Haberlerin, dedikoduların ve en son edebi eserlerin müşteriler arasında dolaştığı, imparatorluğun nabzının hissedildiği yerd. Kahvehanenin Avrupa'ya uyarlanması ise basit bir taklit değil, kıtanın farklı kültürel manzarasını yansıtan incelikli bir dönüşümdü. Osmanlı öncülerinin ruhunu koruyan Avrupa kahvehaneleri, yerel gelenekler ve duyarlılıklarla rezonansa giren benzersiz özelliklere büründü. Örneğin, Londra'daki kahvehaneler, Lloyd's of London gibi ikonik kurumların ortaya çıkmasına yol açacak şekilde, kendilerini belirli meslekler veya ilgi alanlarıyla uyumlu hale getirdi. Denizciler için bir buluşma noktası olarak başlayan Lloyd's, olgunlaşarak bugünkü ünlü sigorta piyasasına dönüştü (Robinson, 2013, ss. 181-214).

Osmanlı'dan Batı'nın hareketli şehirlerine taşınan kahvehaneler, Alman sosyolog Jürgen Habermas'ın meşhur deyimiyle “kamusal alan”ı, demokratik kurumların filizlendiği bir pota ve vatandaşların toplumsal dönüşüm için etkin bir güç olarak belirlediği bir platform olarak beslemiştir. Habermas'a göre, kahvehaneler hem aile hayatının özel alanından hem de devletin resmi yönetiminden farklı bir alan olan kamusal alanın gelişiminde

⁵ İngiltere'de 1663 yılına gelindiğinde 80'den fazla kahvehane faaliyet gösteriyordu ve bu sayı 1715 yılında 3.000'in üzerine çıktı. Diğer taraftan bunların çoğu, genellikle bodrum katlarında yer alan ve günde sadece birkaç saat açık olan mütevazı yerel işletmelerdi. Bunlar, edebi tartışmalara girmek gibi bir beklentisi olmayan ve daha ziyade hızlı bir kahve içmek için işe giden tüccarların uğrak yeri idi (Barrell, 2004, s. 212).

⁶ Gezgin Sieur de la Roque tarafından 1644'te Fransa'ya getirilen ve bir diğer gezgin Jean de Thèvenot tarafından 1657 yılında Paris'te tanıtılan kahve, uzunca bir süre kısıtlı bir çevrede tüketildi.

çok önemli bir rol oynamıştır. Bu sosyal arena, açıklığı ve bireyleri kolektif bir varlık olarak bir araya getirme yeteneği, ortak endişeler üzerine diyalog ve müzakere yürütme becerisiyle dikkat çekmiştir. Habermas'ın teorisi, kahvehanelerin Avrupa'nın sosyopolitik manzarasına olan derin etkisini vurgulamakta ve çağdaş demokratik çerçevelerin temelini oluşturan katılımcı ve söylemsel demokrasi için forumlar olarak işlev görmektedir. Kahvehanelerin, kamusal tartışma ve söylemi beslemeye yönelik katkıları, fikirlerin serbestçe akışına ve alışverişine değer veren bir toplumun şekillenmesinde kilit bir rol oynamıştır (Habermas, 2003, ss. 97-127, 137-138, 284, 360)⁷.

Alman akademisyenler, kahvehanelerin yükselişini, Almanya'daki muadillerinden daha etkili ve nüfuzlu olan İngiliz ve Fransız orta sınıflarının liberal dürtülerine bağlarlar. Hans Speier (1969), İngiltere ve Fransa'da kamuoyunu önemli ölçüde şekillendiren kahvehane ve salonların, Alman sosyal tarihinde benzer bir etkiye sahip olmadığını belirtir. Alman orta sınıfı, kahvehaneyi İngiltere'de önemli bir kurum haline getiren ticari canlılıktan yoksundur. 17. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da popüler hale gelen kahvehaneler, haber alışverişi, siyasi söylem ve edebi eleştiri merkezleri olarak işlev görmüştür. 18. yüzyılın başlarında Londra'da 2.000 civarında kahvehane vardır. İngiliz yazar Joseph Addison (1672-1719), felsefeyi kütüphanelerin sınırlarından çıkarıp kahvehanelerin dinamik ortamlarına taşımıştır (Speier, 1969, ss. 329-330)⁸. İngiliz orta sınıfı, bu kahvehanelerde kendi entelektüel gelişimini sürdürmüştür. Ancak bu anlatı, kamusal alanın ve beraberinde getirdiği özgürleştirici değişimlerin İngiliz ve Fransızlara özgü olduğunu iddia ederken, kültürel kökenleri ve İslami mirası göz ardı etmektedir (Chew, 1937, s. 185). Oysa kahvehane asimilasyon gerektiren bir ithalattı ve onu benimseyen toplumlar, kökenlerini hızla göz ardı ettiler. Kahvehanelerin Avrupa'ya girişi, Rönesans'ın başlangıcını simgeleyen 'ufukların genişlemesi' ile ilişkilidir ve Doğu'ya yapılan yolculuklardan ilham alan aynı kültürel hareketin bir parçasıdır. Avrupalılar, keşfedilmemiş bölgelere seferler düzenlerken, yabancı uygulamalar, egzotik mallar ve yeni anlayışlar da Avrupa'ya akışını sürdürmüştür (Klement, 2021, ss. 43-45).

⁷ Kahvehaneleri, Habermasçı "kamusal alan" söylemi dışında Foucaultcu bir mercekle analiz eden araştırmacılar da vardır. "Heterotopya" kavramını kullanarak kahvehaneleri farklı sosyal grupların etkileşime girdiği heterojen bir arada yaşama mekânları olarak tanımlamaktadırlar. Bu çok yönlü ortam, yakınlık ile sosyal mesafeyi harmanlayarak, sembolik gösterim ve çok işlevlilik alanları olarak hizmet vermekte; entelektüel, sosyal ve pratik faaliyetleri kapsamakta, böylece karmaşık ve belirsiz mekânsal etkileşimleri göstermektedir (Kömeçoğlu, 2001; Çaykent-Gürses Tarbuck, 2017, s. 213).

⁸ MacLean, 18. yüzyılın başlarında Richard Steele ve Joseph Addison'un "Tatler" ve "Spectator" adlı süreli yayınlarını çıkardıklarında, bunların kahvehanelerde okunmasını ve tartışılmasını amaçladıklarını belirtmiştir. (2007, s. 59).

2.2. Sosyal Ağlar, Fikir Alışverişi, Yasal Düzenlemeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyıldaki kahvehanelerin kesin sayısı bilinmemektedir. Bununla birlikte Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, titiz kayıtlar tutulmuş olsaydı, her mahalledeki her bir fırına karşılık on kahvehane oranının keşfedilebileceğini öne sürmektedir. Ebüzziyâ, Londra ve İstanbul kahvehaneleri arasında keskin bir karşıtlık da kurmuştur. Ona göre Londra'daki kahvehaneler, üst tabakalar için rafine merkezler olarak hizmet veriyor ve müşteriler arasında entelektüel söylemler yoluyla ulusal ilerlemeye katkıda bulunuyordu. Buna karşılık İstanbul'un kahvehaneleri, kamu düzenini ve ulusal güvenliği tehdit eden entrikaların çevrildiği, alt sınıflar ve asiler için birer sığınaktı. "Ayaktakımının kahvesi" anlamına gelen "avur zavurun kahvesi" terimi, kitleleri isyana ve suiistimallere teşvik etmekle nam salmış yeniçeri işletmelerini tanımlamak için türetilmişti (Mecmua-i Ebü'z-zıya, no. 128 ve no. 129)⁹.

Ebüzziyâ'nın, kahvehaneleri kendi şehirlerinin daha geniş toplumsal ve ideolojik akımlarını yansıtan mikrokozmoslar olarak algıladığı açıktır. Londra'nın kahvehaneleri, Aydınlanma'nın rasyonel söylem ve ilerleme ideallerini özetleyip burjuvazinin devrimci fikir alışverişinde bulunabileceği bir ortamı teşvik ederken, İstanbul'un kahvehaneleri böyle bir dönüşüme direnir gibi görünmektedir. Dolayısıyla bu mekânlar, askerî elit olarak yeniçerilerin halk üzerinde etkili olabildiği geleneksel Osmanlı toplumsal yapısının kaleleri olarak kalmışlardır. Ebüzziyâ'nın yorumu, entelektüel ve toplumsal ilerlemeyi savunurken, Osmanlı kahvehanelerini sınıfsal bölünmeleri ve huzursuzluğu sürdürmedeki rolleri nedeniyle eleştiren; kendi toplumunun bazı yönlerini sorgulayarak, bilinçli bir şekilde kendini Aydınlanma idealleriyle uyumlu bir pozisyona yerleştiren bir önerme ortaya koymaktadır. Bu ikilik, Aydınlanma'nın ilerici özelemleri ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki muhafazakâr güçler arasındaki gerilimi vurgulamakta; 17. yüzyıldaki kültürel ve entelektüel hegemonya mücadelesini özetlemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Avrupa'da da kahvehaneler, 17. ve 18. yüzyıllarda kıtanın sosyokültürel ve politik dokusunu önemli ölçüde etkileyen hayati sosyal merkezler olarak ortaya çıkmıştır. Bu mekânlar, edebiyat ve felsefeden günün acil siyasi ve sosyal meselelerine kadar çeşitli

⁹ Ebüzziyâ'nın anlattıkları, Osmanlı döneminde kahvehanelerin yalnızca sosyal bağlantı noktaları olarak değil, aynı zamanda sosyo-politik alışveriş için önemli arenalar olarak ikili rolünün altını çizmektedir. Bu mekânlar, özellikle de yeniçeriler tarafından işletilenler, çoğu zaman devletin istikrarı için risk teşkil eden yıkıcı faaliyetlere karışmış ve toplumun alt tabakalarının duygularını egemen güçlere karşı yönlendirmede etkili olmuştur. Yeniçerilerin kahvehane kurumunu kullanımına ve bu askeri grup için kahvehanelerin üstlendiği çoklu rollere dair bk. Çaksu, 2007, ss. 117-132.

konularda tartışmak üzere şairleri, sanatçıları ve düşünürleri bir araya getiren entelektüel ve kültürel alışveriş merkezleri haline gelmiştir. Bununla birlikte, bu kurumların popülaritesi, yönetici makamlar arasında endişelere de yol açmış ve 19. yüzyıla kadar çeşitli yasal kısıtlamalar devam etmiştir. Avrupalı yöneticiler, Osmanlı'nın endişelerini yankılayarak, kahvehanelerin isyan ve casusluk yuvalarına dönüşebilmesinden korkmuştur. Örneğin İngiltere'de monarşi, yıkıcı söylentilerin veya "yalan haberlerin" yayılmasıyla ilişkilendirerek kahvehaneleri defalarca baskı altına almaya çalışmıştır. Kral II. Charles, 1675'te kahvehaneleri kapatma girişiminde bulunmuş; ancak başarısız olmuştur (Cowan, 2004, ss. 21-46).

Kahvehanelerin yasal olarak incelenmesi sadece potansiyel ayaklanmaları engellemeye yönelik bir girişimi değil, aynı zamanda daha geniş toplumsal kaygıları da yansıtmaktadır. Yetkililer, bu kamusal mekânlarda, yerleşik iktidar yapılarına ve normlarına meydan okuma potansiyeli taşıyan sınır tanımayan fikir alışverişine karşı ihtiyatlıydı. Sonuç olarak, bu düzenlemeler bir yandan yeni ideolojilerin yayılmasını engellerken diğer yandan da toplumsal düzeni ve siyasi istikrarı korumaya yönelik stratejiler olarak görülebilir.

Kahvehaneler, Avrupa'da kökleri Osmanlı geleneğine dayanan demokratik çerçevelerin gelişiminde önemli ve dinamik bir aşamaya işaret etmektedir. Batılıların hem ilgisini çeken hem de gözlerini korkutan bir bölge olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen kahve, Batı dünyası tarafından sadece benimsenmekle kalmamış, aynı zamanda değiştirilmiş ve geliştirilmiştir. Sonraki oryantalist ideolojinin ayrı kültürel alanları savunmasının aksine, ilk etkileşimler Doğu ile Batı, Hıristiyanlar ile Müslümanlar ve gezginler ile yerel halk arasında canlı diyaloglar ve alışverişlerle doludur. Bu etkileşimler, küçük çatışmalardan savaflara, diplomatik görevlerden ticaret seferlerine kadar geniş bir yelpazede gerçekleşmiş ve tümü dönemin değişen şartları ve acil ihtiyaçlarından etkilenmiştir. Erken modern dönem kaşifleri, bu karmaşık dinamiklerin ve Osmanlı topraklarındaki risklerin farkındadır. Yaptıkları seyahatler, malların, bilginin ve hatta tüm kurumların bölünmüş Avrupa'ya aktarılmasına olanak tanımıştır. Bu nedenle, kahve anlatısında Avrupa'nın kültürel borcu, emperyal kıskançlığı kadar önemlidir (Klement, 2021, s. 47).

Kahvehaneler, bireylerin sosyal statülerinden bağımsız olarak rasyonel ve eleştirel tartışmalara girebilmelerini sağlayan kamusal alanlar sunmuştur. Zorlamadan uzak bir tartışma ve diyalog kültürünü destekleyerek, uzlaşmanın güç veya gelenek yerine akıl yoluyla sağlanmasını teşvik etmiştir. Bu gelişme, Aydınlanma'nın özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideallerine katkıda bulunduğu için önemlidir. Kahvehaneler, fikirlerin özgürce değiş tokuş edilebildiği ve eleştirel bir bakış açısıyla incelenebildiği mekânlar olarak, daha bilgili ve ilgili yurttaşların oluşumuna öncülük etmiştir. Bu durum, kamuoyunun devlet iktidarı üzerinde bir denetim işlevi görebileceği modern

demokratik söylemin temellerini atmıştır (Calhoun, 2012, ss. 75-99). Nitekim İngiliz Restorasyonu döneminde kahvehaneler, din ve yönetim üzerine hararetli tartışmalara ev sahipliği yaparak siyasi bir arena olarak öne çıkmıştır. Bu mekânlar, Habermas'ın kamusal muhakemenin geliştiği bir alan olarak tanımladığı, kamusal söylem için gayri resmi ancak önemli forumlar olarak işlev görmüştür. Derin siyasi çalkantılar yaşanan bu dönemde, kahvehaneler halka, edebiyat, felsefe ve siyaset üzerine odaklanan; böylece yerleşik normlara ve geleneksel otoritenin baskısına meydan okuyan mantıklı tartışmalara katılma fırsatı sunmuştur (Intile, 2007, ss. 33-50).

Kahvehaneler Avrupa toplumlarında farklı şekillerde tezahür etmiştir. İngiltere gibi Protestan uluslarda kahve, Protestan çalışma etiğiyle uyumlu olduğu ve alkolle ilişkilendirilen günahkârlık algısıyla tam bir tezat oluşturduğu için zihinsel canlandırıcı olarak algılanarak benimsenmiştir. Öte yandan, Avrupa kahvehaneleri yalnızca sosyalleşme merkezleri olarak değil, aynı zamanda dönemin kültürel ve siyasi düşüncesinin aynaları ve şekillendiricileri olarak da hizmet vermiştir. Steven Pincus ve C. John Sommerville, kahvehanelerin 17. yüzyılın başlarındaki elitist ve dinsel içerikli siyasetten daha kapsayıcı ve seküler bir siyasi diyalogu teşvik etmeye doğru önemli bir sapmaya işaret ederek siyasi söylemin değişmesindeki rolünü vurgulamaktadır (Pincus, 1995, ss. 807-834; Sommerville, 1996, ss. 75-84). Robert Bucholz, daha geniş bir ticari eğlence ortamı içinde kahvehanelerin ortaya çıkışının, 18. yüzyıl başı İngiltere'sinin sosyal üst tabakasına sosyal ve siyasi yükseliş için alternatif bir yol sağladığını; böylece sarayın elit sosyalleşmesindeki rolünün gerilemesini hızlandırdığını iddia etmektedir (Bucholz, 1993, ss. 49, 200, 248). Bu ikilemi genişleten John Brewer, Stuart dönemi kahvehanelerini kraliyet muhalefetinin kaleleri olarak tasvir etmiştir (Brewer, 2013, ss. 114-115).

Ludwig Plakolb, "Kaffeehause" adlı eserinin sonsözünde, "Viyana kahvehanesi bir kurumdur" ifadesini kullanmaktadır. Viyanalılar için bu mekân, hayatın vazgeçilmez bir parçası olup, evden uzakta bir ev niteliğindedir. Plakolb'a göre, bir ev, ofis veya hatta bir arkadaş olmadan yaşamak mümkünken, kahvehane bir zorunluluktur. Sosyal bir merkez, bir çalışma alanı ve yalnızlık mekânıdır (Lederer, 2016, s. 33). Viyana'da kahvehane kültürünün filizlenmesi, 1704 yılında Şam doğumlu Ermeni tüccar Georgies Deodatus'un şehirdeki ilk kahvehaneyi açmasıyla başlamıştır. Bu girişim, daha sonraları Café Kramer'in 1720 yılında gazete sunarak başlattığı yeni dönemin öncüsü olmuştur. Mozart ve Beethoven gibi saygın isimler kahvehanelerin müdavimleridir ve dönemin entelektüel tutkusunu körükleyen hararetli tartışmalara katılmışlardır. Bu mekânlar, müşterilere gazete sunma gibi yeni bir uygulama ile karakterize edilen rafine Viyana kahve geleneğinin kaleleridir. Harold Segel'in de belirttiği gibi, "Avusturya edebi modernizmi ve Viyana kahvehanesi ayrılmaz bir bütün" oluşturmaktadır (Segel, 1993, s. 4). Viyana'da kahvehaneler ayrıca, Habsburg monarşisinin muhafazakâr

politikalarına karşı çıkan entelektüellerin ve devrimcilerin uğrak yeri olmuştur. Amsterdam'da ise sadece ticareti değil, ticari girişimlerinin siyasi sonuçlarını da tartışan tüccarlar ve denizciler için buluşma noktaları olarak hizmet vermiştir (Canaran, 2018, s. 8).

Ermeni iş insanı Georgies Deodatus'un Viyana'daki ilk adımı, onun daha sonra Prag'da 1708 Ocak'ında Karlova Caddesi'ndeki tarihî "U Zlatého Hada" binasında açtığı ve Çek topraklarında bir ilk olan kahvehaneyi kurmasına ilham kaynağı olmuştur. Böylece, Deodatus'un Viyana'daki deneyimleri, Prag kahvehane kültürünün şekillenmesinde dolaylı bir etki yaratmış, ancak bu kültür zamanla kendi özgün Bohem karakterini geliştirmiştir. Prag'taki Yahudi topluluğu arasında da hızla popüler olan bu yeni mekânlar, dönemin dinî liderlerinin manevi endişelerine yol açmıştır. 1757'ye gelindiğinde, Yahudi mahallesindeki kahvehanelerin kapatılması ve insanların vaktini Tevrat okumaya adanmaları gerektiği yönünde katı bir tutum benimsenmiştir. Ancak bu, uygulamada zor olduğundan, kahvehaneler sadece sabah ve öğleden sonra ibadetlerden sonra bir saat açık kalacak şekilde düzenlenmiştir. Kadınların girişi başta yasaklanmış olsa da kısa sürede Yahudilerin dua vakitleri dışında kahvehaneleri ziyaret etmelerine izin verilmiştir. Prag Hahamlar Mahkemesi'nin kayıtları, zaman içinde ciddi kısıtlamalardan minimum çekincelerle kabule doğru bir değişim olduğunu belgeler. Toplum üyeleri, kahvehane geleneğini benimsemiş ve bu alışkanlıktan vazgeçmek istememiştir (Carr, 2008, ss. 154-171; Kahana, 2019). Bu bağlamda, daha sonra 19. yüzyılın önde gelen Yahudi düşünürleri Albert Einstein ve Franz Kafka'nın da kahvehane kültüründen etkilendiği; 1902'de açılan Café Louvre'un onlar ve dönemin diğer aydınları için uğrak yeri olduğu söylenebilir.

Kahve, 1670'lerde Almanya'da da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu yeni içecek, 1675'te Brandenburg'un Büyük Elektörü'nün sarayında ilk kez tüketilmiştir. Kuzey Almanya'daki halk, bir İngiliz tüccarın 1679-80 yıllarında Hamburg'da açtığı ilk kahvehane sayesinde bu lezzetle tanışmıştır. Bu gelişme, diğer şehirlerde de kahvehanelerin açılmasına ilham kaynağı olmuş; sırasıyla 1689'da Regensburg, 1694'te Leipzig, 1696'da Nürnberg, 1712'de Stuttgart, 1713'te Augsburg ve 1721'de Berlin'de kahvehaneler hizmete girmiştir (Ukers, 1935, s. 41).

Paris'te kahve kültürü şehrin edebi ve felsefi yaşamıyla iç içe geçmiştir. 1686'da kurulan Café Procope gibi mekânlar, Voltaire ve Rousseau gibi ünlü Aydınlanma figürlerinin buluşma yerleri haline gelmiştir. Paris'teki kahvehaneler Fransız Devrimi sırasında da önemli bir rol oynamıştır. Buralar devrimci fikirlerin yayıldığı ve bireylerin harekete geçip örgütlenebildiği yerlerdir. Örneğin Café de Foy, Camille Desmoulins'in Bastille'in basılmasına yol açan ünlü silahlanma çağrısının yapıldığı yerdir. Bu olay, kahvehanelerin, fikir alışverişinin kolektif eyleme yol açabileceği devrimci

faaliyet için bir pota rolünü de vurgulamaktadır (Gilpin, 2020, ss. 4-5). Kahvehaneler, esnaf ve zanaatkârlar arasında siyasete yönelik gelişen ilgiden de beslenmiştir. Öyle ki Devrim sonrası Fransası'nı yazan Edmund Burke, “kahvehanelerin kendi bilgeliklerine ve yeteneklerine hayranlıkla sarhoş olmuş liderleri” ile alay etmiştir (Barrell, 2004, s. 212).

İtalyan şehirleri, ticari bağlantıları nedeniyle zengin bir kahve kültürüne sahipti. Yayılmalarını kısıtlamak amacıyla çıkarılan yasalara karşın, 1759 yılına gelindiğinde Venedik'te 200'den fazla kahvehane faaliyet göstermekteydi. Bu mekânlar, Milano'daki La Scala opera evini andıran sosyal merkezler olarak işlev görmekteydi ve Caffè Florian, özellikle ikonik bir mekân olarak ortaya çıktı. Kapılarını 29 Aralık 1720'de açan Caffè Florian, başlangıçta Caffè della Venezia Trionfante olarak adlandırılmış, ancak daha sonra kurucusu Floriano Francesconi'nin adını almıştı. Kısa sürede hem sıradan halk hem de seçkinler için bir bağlantı noktası haline gelen bu kahvehane, popüler ve yüksek kültürün harmanlanmasını simgeliyordu. Carlo Goldoni¹⁰, Giacomo Casanova ve Gabriele D'Annunzio gibi önemli isimlerin uğrak yeri olan kafe, La Gazzetta Veneta gazetesinin dağıtım noktası olarak hizmet vererek haber ve sanatsal söylemlerin merkezi oldu. Caffè Florian başta olmak üzere Venedik kahvehaneleri, dinî alanlardan seküler toplum mekânlarına geçişi simgelemekte, entelektüel özgürlük ve sosyal ilerlemenin alanları olarak kabul edilmekteydi. Resmi ya da dini denetimin dışında, siyasi ve önemsiz tartışmaların yeşerdiği liberal bir havayı desteklemekteydiler. Bu dönüşüm, 18. yüzyılın yeni seküler ritüeli olarak kabul edilen kahvehaneler aracılığıyla sosyal özgürlüğe atılan önemli bir adım olarak görülmekteydi. Caffè Florian, Venedik'in hareketli sosyal ve kültürel hayatının özünü yansıtan, herkese açık fakat seçici bir sanatsal ifade meşalesi olarak dikkat çekmekteydi. Öte yandan Trieste'deki Caffè Tommaseo ve Milano'daki Martini ise “1848 Devrimleri”nde önemli rol oynayan mekânlar oldular (Berindeanu, 2016, ss. 167-175; Haine, 2016, ss. 15-16).

Avrupa'daki kahvehane geleneğinin nasıl yerelleştiğini ve her şehrin kültürel dokusuna nasıl entegre olduğunu örneklendiren bu mekânlar, Osmanlı kahvehanelerinin sosyal ve entelektüel etkileşimdeki rolünü sürdürürken, aynı zamanda her bir şehrin eşsiz karakterini yansıtmaya özgürlüğüne de sahip olmuştur. Kahvehanelerin siyasi hareketlerin ve devrimlerin örgütlenmesindeki rolü, Avrupa'nın sosyopolitik manzarası üzerindeki etkisinin bir kanıtıdır. Aydınlanmanın ideallerinin tartışılabildiği ve kamuoyunun devlet iktidarı üzerinde bir kontrol işlevi görebildiği bir alan sağlamıştır. Kahvehane, katılımcı ve müzakereci bir platform oluşturmuştur.

¹⁰ Carlo Goldoni'nin 1750 tarihli komedisi La Bottega del Caffè'nin olay yeri bir Venedik kahvehanesidir, ki bu kahvehane muhtemelen Caffè Florian'dır.

Kahvehaneler, kamusal sosyallik sunarken açık fakat saygılı bir ortam sağlamış; iş ve yeniliğe olanak tanıyan rasyonel tartışma ve münazara alanı oluşturmuştur. Osmanlı kahvehaneleri, sadece kahve satan yerler olmanın ötesine geçerek, Aydınlanma Avrupası'nın entelektüel, kültürel ve ekonomik dokusunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu mekânlar, kamusal alanın simgesi haline gelmiş, fikirlerin serbestçe dolaştığı ve rasyonel söylemin norm olduğu bir ortamı teşvik etmiştir. Toplumsal hiyerarşinin anlık olarak askıya alındığı kahvehaneler (Kırlı, 2016, ss. 161-181), diğer çağdaş sosyal alanlarda nadiren görülen bir kapsayıcılık ve çeşitlilik düzeyine izin vermiş ve eşitlikçi bir ahlak sunmuştur. Kahvehane kültürünün eşitlikçi yapısı, bu mekânları dönemin diğer sosyal alanlarından ayıran belirleyici bir özelliktir. Seçkinlere hitap eden aristokrat salonlarının ya da çoğunlukla erkek işçi sınıfı müşterilerinin uğrak yeri olan tavernaların aksine, kahvehaneler toplumun daha geniş bir kesiminin erişimine açıktı. Bu kapsayıcılık, çeşitli sosyal statülerden bireylerin bir araya gelmesine ve eşit koşullarda söylemde bulunmasına izin vermesi açısından devrim niteliğindedir. Nitekim kahvehanelerin fiziksel düzeni de eşit koşulları vurgulamaktaydı: masalar paylaşımlıydı¹¹ ve giriş ücreti bir kahve fiyatıydı. Bu düzen, başka türlü bir araya gelme fırsatı bulamayacak insanlar arasında etkileşimi teşvik ederek zengin bir fikir ve bakış açısı alışverişine yol açtı. Kahvehaneler, sohbet edenlerin mekânın özel bir alan olduğunu kabul ettiği sürece, insanlar arasında eşitlik sağladığı düşünülen yerlerdi. Ancak, kahvehaneden ayrılıp sokaklara çıkıldığında, zenginlik ve rütbe eski gücüne kavuşur ve sosyal hiyerarşi tekrar kendini gösterirdi. Sennett'in belirttiği gibi, kahvehane sohbetlerinin temel kuralı, rütbe farklarının geçici olarak unutulmasıydı. Böylece, kahvehanede bulunan herkes, tanıdık ya da yabancı, konuşmak istese de istemese de herhangi bir sohbe katılma ve herhangi biriyle konuşma özgürlüğüne sahipti. Diğer taraftan yine Sennett, kahvehanelerin romantize edilmiş ve aşırı idealize edilmiş bir kurum olduğunu da söylemiştir (Sennett, 1978, s. 81).

Aydınlanma döneminin toplumunda kahvehaneler, tavernadan tamamen farklı bir atmosfer sunarak ayırt edici bir özellik kazanmıştır. Tavernalar, alkol tüketiminin yol açtığı gürültülü davranışlarla ilişkilendirilirken; kahvehaneler, ağırbaşlılık ve entelektüel angajmanın mekânları olarak kabul edilmiştir. Alkolün olmaması ve uyanıklığı teşvik ettiği düşünülen kahvenin bulunması, siyaset, felsefe ve güncel olaylar üzerine tartışmalar için elverişli bir ortam yaratmıştır. Kahvehanelerde sunulan

¹¹ Umumi kahvehanelerde, rezerve edilebilen özel odaların yanı sıra bir de umumi kahve odası bulunurdu. Bu umumi kahve odalarının çoğunda arkadaşlarıyla ya da yabancılarla bir araya gelmek isteyenler için ortak bir masa ve duvar boyunca dizilmiş bir ya da daha fazla sıra "loca" bulunurdu. Bu localar, karşılıklı alçak sırtlı banklar veya yüksek sırtlı oturaklar arasındaki masa sıralarından oluşan kabinlere benzeyebilir ya da sadece perdelerle bölünmüş bir dizi masa ve sandalyeden oluşabilirdi (Barrell, 2004, ss. 207-208).

içecekler; kahve, çay ve çikolata gibi, alkolün sarhoş edici etkilerinin tersine, uyanıklığı ve zihin keskinliğini teşvik eden uyarıcılar olmuştur. Bu durum, genellikle tavernalarda bulunan popüler sınıfların sarhoş kültürüyle keskin bir tezat oluşturmuştur. Kahvehanelerin adabı ve ortamı, tavernaların kaba sosyallığından uzaklaşmak ve daha rafine bir sosyal etkileşim biçimi teşvik etmek için özenle düzenlenmiştir. Ayrıca, kahvehanelerin müşteri kitlesi, tavernaların itibarsız halkın uğrak yeri olarak görülmesine kıyasla, okuryazar ve nazik bir patronajı çeken, daha orta sınıf olarak tanımlanabilir. Bu müşteriler, kahvehanelere sadece ağ kurma fırsatları ve ticari işlemleri kolaylaştırmaları için değil, aynı zamanda sağladıkları entelektüel uyarım için de değer vermişlerdir.

Sonuç olarak, kahvehane kültürünün Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa'ya taşınması, kıtanın sosyokültürel dokusunu yeniden şekillendiren önemli bir fikir alışverişini katalize etmiştir. Bu mekânlar, dönemin gelişen ahlak anlayışını yansıtarak Aydınlanma felsefelerinin kök saldı potalar haline gelmiştir. Duvarları içinde, çeşitli entelektüeller ve düşünürler avangart kavramları oluşturmak ve paylaşmak için bir araya gelmiştir. Kahvehaneler, entelektüel oyun alanını eşitleyerek hayatın her kesiminden perspektiflerin dinamik bir şekilde iç içe geçmesini sağlamıştır. Çığır açan kavramları besleyerek ve bilimsel görüşlerin yayılmasına ve modern gazeteciliğin ortaya çıkmasına yardımcı olarak Avrupa sanat ve bilimlerinin evrimine hayati katkılarda bulunmuşlardır. Kahvehanelerin canlı ama düşünceli ortamı, statükoya meydan okuyan ve toplumsal ilerlemeyi teşvik eden sağlam sorgulama ve söylemi teşvik etmiştir (Ellis, 2004, ss. 101-219).

2.3. Toplumsal Cinsiyet Dinamikleri

Osmanlı dünyasında ve belki de erken modern Avrupa'da kahvehaneler erkeklerin sosyalleştiği özel mekânlar olarak hizmet vermiştir. Bu mekânlar tipik olarak erkeklere hitap ediyor ve homososyal bir ortamı teşvik ediyordu. Ancak, eğlence ve performanslara ev sahipliği yaptığı aile dostu mekânlara dönüşüyor, olağan müşterilerin yanı sıra kadınları ve çocukları da çekiyordu. Kahvehanelerde gece düzenlenen sosyal toplantılar, izleyicilerin katılımını teşvik eden performanslar etrafında dönüyordu. Bunlar arasında, özellikle Ramazan ayı boyunca akşamları ağırlıklı olarak kahvehanelerde düzenlenen Karagöz ve Meddah gösterileri dikkat çekmektedir. Çoğunlukla geceleri gerçekleşen bu gösteriler, gündüz kahvehane müdavimlerinden farklı bir kalabalığı kendine çekmiştir (Kafadar, 2014, s. 261).

Osmanlı şehirlerinde evlerde misafir ağırlama geleneğinin zorlukları da kahvehanelerin sayısında dikkate değer bir artışa yol açmıştır. Zira geleneksel olarak, erkeklerin evlerindeki "selamlık" bölümünde misafirlerini ağırlaması beklenirdi. Ancak, birçok Osmanlı ailesinin, selamlık ve kadınların sosyal etkinlikler için kullandıkları "haremlik" gibi ayrılmış bölümlere sahip geniş evleri olmadığı için, bu geleneksel uygulamayı devam ettiremiyorlardı.

Bu durum, erkeklerin sosyal beklentilere uygun bir alternatif olarak kahvehaneleri misafir ağırlama mekânı olarak benimsemelerine yol açtı (Mikhail, 2007, s. 146).

Avrupa’da da kahvehaneler, ağırlıklı olarak erkekler tarafından domine edilen siyasi, ticari ve kültürel alışverişin merkezidi. Ancak tarih yazımında son dönemde ortaya konan yeni bulgular, özellikle Stewart’ın 1992 ve 1999 yıllarındaki çalışmaları ışığında, kadınların da 18. yüzyıl kahvehane kültüründe hem katılımcı hem de işletmeci olarak etkin roller üstlendiklerini ortaya koymaktadır.

Avrupa’da bu mekânlar, toplumsal cinsiyet ve sosyal normların karmaşık etkileşimine sahne oluyordu. “Kadınlar kahvehanesi” terimi, kadınların nadiren de olsa kahve içip kamusal konuları tartıştıkları yerleri tanımlamak için kullanılıyordu, bu da kahvehanelerin genellikle erkeklere özgü sosyal mekânlar olarak görüldüğünün bir göstergesiydi. Kadınlar, genellikle hizmetçi veya işletmeci olarak kahvehanelerde bulunmaktaydılar. Ancak erkek müşterilerin aşırı ilgisine maruz kalmaları ve onları ciddi işlerden alıkoymaları nedeniyle, bu alanlarda tam anlamıyla bir yer edinmemişlerdi. Daha da kötüsü, kahvehanelerdeki kadın işçilerin kamusal alanda yer alan ancak bu alana tam olarak katılmayan kadınlar olarak statüsü, onların patronlarının istenmeyen ilgi ve önerilerine çoğu zaman katlanmak zorunda kaldıkları anlamına geliyordu. Bu bağlamda kahvehanelerdeki kadınların durumu, dönemin kamusal alan idealleri ile toplumsal cinsiyet dinamikleri ve sosyal nezaket arasındaki çatışmayı simgeleyen bir konu haline gelmiştir (Cowan, 2001, ss. 134-141).

İngiltere’de kadınlar sıklıkla kahvehane işletiyordu. Öyle ki 1692 ve 1693 yıllarında vergi ödeyen kahvehane sahiplerinin %20’sinden fazlası kadındı. Bu kadınlar “kahve-kadınları” olarak biliniyordu ve bu terim şüpheli bir onur taşıyordu. Güvensizlik duyulan taverna kadınlarına benzer şekilde, kahveci kadınlar da işlerini kişisel alanlarıyla karıştırdıkları için şüpheyle karşılanıyor ve bu da ticaretlerinin meşruiyeti konusunda kuşkulara yol açıyordu. Kahvehane işletmecilerinin sosyal konumları, kahve kadınlarını genellikle yüksek statülü müşterilerin tekliflerine karşı savunmasız bırakıyordu. Kahvehane sahibi kadınların başarıları ticari beceriden ziyade yasadışı faaliyetlere bağlanıyordu (Alexander, 1989, s. 136; Cowan, 2001, ss. 146-147).

Kendilerini tavernalardan ayırma çabalarına rağmen kahvehaneler, 17. yüzyılda şehirlerdeki ahlaksızlık ve düzensizlikle ilgili yaygın endişelerden kaçamadılar. Nitekim Londra’ya gelen İsviçreli gezgin César de Saussure, kahvehaneleri müşterilerine ve amaçlarına göre üç tipe ayırmıştır. De Saussure’e göre, bazı kahvehaneler entelektüellerin ve keskin zekâlıların buluşma yeri olarak hizmet verirken diğer bazıları moda meraklılarını, siyasi figürleri veya profesyonel dedikoducuları cezbediyordu. Ancak birçok

kahvehane, aslında genelev olarak faaliyet gösteriyordu. Bu sonunculardan “Venüs tapınakları” olarak bahseden yazar, özellikle Covent Garden bölgesinde yaygın olan bu mekânlarda “güzel, bakımlı, şık ve çekici, fakat aynı zamanda oldukça tehlikeli” kadınlarla karşılaşılabilceğini belirtmiştir (Van Muyden, 1902, ss. 164-165).

Resmî olarak yasaklanmamış olsa da pratikte herhangi bir kadının kahvehane ortamına katıldığına dair fazla kanıt yoktur. Bu yokluğu anlamak için toplumsal cinsiyetin yanı sıra sınıf ve statü ayrımlarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Mesela İngiltere’de kahvehane ortamında en belirgin şekilde yer almayanlar sosyal elit tabakaya mensup kadınlardı. Londra’nın kahvehaneleri, saygınlığını korumak isteyen bir hanımefendi için uygun bir yer değildi. Yine de kadınların kahvehaneye gittiğine dair, istisna denilebilecek, birkaç kayda rastlanmaktadır. Mesela Thomas Bellingham günlüğüne Preston’da bir akşam sosyalleşmek için “kahvehanede birkaç kadımla buluştuğunu ... ve eve çok geç geldiğini” not etmiştir (Hewitson, 1908, s. 44). Bir diğer örnek, dantel sektöründe başarılı olan Hester Pinney adlı kadındır. Londra’nın kahvehanelerinde borsacılarla rahatça iş yapıyor, yatırımlarını yönetiyor ve tüccar bağlantılarını sürdürüyordu (Grassby, 1995, s. 153). Ancak, çok az kişinin mülk sahibi olduğu ve iş yürüttüğü bir toplumda onun gibi bekar kadınlar nadirdi.

Bazı istisnai durumlarda soylu kadınlar, kahvehane toplumunun bir parçası olarak kabul görmüştür. Nitekim Paris’te, St. Germain ve St. Laurence panayırıları sırasında, Fransız hanımların sık sık kahvehanelere gittiği zamanlarda, cinsiyete dayalı alışlagelmiş âdetlerin askıya alındığı görülmektedir (De la Rocque, 1732, ss. 295-296). Ancak bunlar genel olarak kahvehane ortamından dışlandıkları kuralını çürütmez.

Sanat müzayedeleri, özellikle de kahvehanelerde düzenlenenler, 17. yüzyılda kadınları müşteri olarak kabul ettikleri için dikkate değer istisnalardır. Mesela Cornhill’deki Barbados Kahvehanesi’nde Edward Millington gibi müzayedeciler, kadın katılımcılar için özel düzenlemeler yapıyor, rahat etmelerini sağlamak için ayrı galeriler açıyorlardı. Bu kapsayıcı çabalara rağmen, bu ayırım, kahvehanelerin erkeklere ait alanlar olduğu fikrinin altını çiziyordu. İlk sanat müzayedesi müdavimlerinden bazıları olan kadınlar, müzayedeciler tarafından aktif olarak katılmaya teşvik edildi. Londra müzayedede sezonu, seçkinleri eğlendirmek için yaz boyunca Epsom ve Tunbridge Wells’te düzenlenen etkinliklerle birlikte, soyluların sosyal takvimiyle çakışıyordu. Kadınlar bu müzayedelere muhtemelen evleri için sanat eseri satın almak ya da güzel resimlere duydukları beğenin tadını çıkarmak için katılıyordu (Cowan, 2001, s. 145).

Sonuç olarak Osmanlı kahvehaneleri, kadınların varlığından nadiren söz edilen ve ev dışındaki sosyal faaliyetlerinin erkeklere kıyasla daha kısıtlı olduğu, esasen erkek egemen mekânlardı. Bu durum, zaman içinde kadınları

giderek daha kapsayıcı hale gelen Avrupa kahvehaneleriyle tezat oluşturmaktadır. Osmanlı bağlamında, kadınların hamam gibi kendilerine ait sosyal mekânları vardı ve bu mekânlar erkekler için kahvehanelere benzer bir komünal rol oynuyordu; bu da sosyal mekânlarda cinsiyete dayalı bir ayrıma işaret ediyordu. Öte yandan Avrupa kahvehaneleri, farklı sosyal normları ve uygulamaları yansıtan karma cinsiyetli toplantılara ev sahipliği yapacak şekilde gelişti. Bir diğer husus, Osmanlı kahvehanelerinde kadın sanatçıların bulunmaması¹², bu mekânlardaki eğlence ve sosyal etkileşimin cinsiyete dayalı bir yönü olduğunu düşündürmektedir ki bu durum, sosyal ve kültürel faaliyetlerde her iki cinsiyetin de varlığının daha yaygın olduğu Avrupa kahvehaneleriyle doğrudan örtüşmeyebilir.

2.4. Kültürel, Sanatsal ve Edebi Etkiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda kahvehaneler, kent kültürünün şekillenmesinde, özellikle de gece alışkanlıklarının ve halk eğlencelerinin dönüşümünde kilit bir rol üstlenmiştir. 16. yüzyıldan itibaren, burjuvaziye benzer bir yapı sergileyen yeni bir kentsel sınıfın yükselişiyle bu mekânlar, sosyal ve siyasi güç merkezleri olarak öne çıkmıştır. Toplumsal değişimlerle paralel olarak edebiyat ve sanat alanları da gelişme göstermiştir. Kahvehaneler, varlıklı kesimin sanatçılara destek olduğu ve erken dönem ünlülerin belirdiği mekânlar olmuştur. Gecenin sosyal faaliyetler ve eğlence zamanına dönüşmesi, bu döneme ait hikâyelerde açıkça görülmektedir. Kahvehaneler, bir normallik ve topluluk hissi sunan gece şenlikleriyle eşanlı hale gelmiştir. Karagöz ve Meddah gibi geleneksel gösteriler, Ramazan ayında özellikle yaygınlaşmış ve bu gösteriler genellikle kahvehanelerde gerçekleştirilmiştir. Eğlence organizasyonlarının büyük ölçüde geliştiği bu dönem, Osmanlı kültürel yaşamında kahvehanelerin merkezde olduğu yeni bir çağın başlangıcını simgelemektedir. Bu mekânlar, gölge oyunu, orta oyunu, âşık atışmaları gibi çeşitli geleneksel sahne sanatlarına ev sahipliği yapmıştır. Sanatçılar performanslarını sergilerken, seyirciler de kahvelerini yudumlayıp gösterinin tadını çıkarmışlardır. Performanslar, şiir, beyitler, halk hikâyeleri, günlük yaşam temaları veya spontane yaratıcılıktan ilham alarak, genellikle farklı sanatçılar arasında doğaçlama değişimler içermiştir. Dolayısıyla Osmanlı'da kahvehaneler, yalnızca erkeklerin sosyal etkileşim için tercih ettiği popüler mekânlar olmanın ötesinde, belirli zamanlarda ve programlara

¹² Osmanlı kahvehanelerinden kadınların performans sergilemiyor olması, kahvehanelerin, kişinin temel arzu ve eğilimlerinin tatmin edilebileceği bir yer gibi görünmesi ve aslında öyle olması ihtimalini ortadan kaldırmamıştır. 17. yüzyıl Bağdat'ında müşterilere kahve servisi şık giyimli "güzel oğlanlar" tarafından yapılıyordu. Aşağı yukarı aynı dönemde İstanbul'u yazan George Sandys, bu gençlerin rolü hakkında biraz daha fazlasını ima etmiş; "kahvecilerin birçoğu kendilerine müşteri bulmak için güzel oğlanlar tutarlar" diye yazarak kahvehanelerin yasadışı uygulamaların yapıldığı yerler olarak da hizmet verdiği yönünde bir belirsizliği ortaya atmıştır (Hattox, 1985, s. 109).

göre, sahne gösterilerine alan sunan yerler olarak da işlev görmüştür (Kafadar, 2014, ss. 244-263).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kahvehaneleri kültürel ve sosyal alışveriş merkezleri olarak gelişirken, Avrupa'da da benzer bir dönüşüm yaşanmıştır; ancak bunun farklı bir tadı vardır. Viyana kahvehaneleri, tıpkı Osmanlı'daki benzerleri gibi, entelektüel ve sanatsal yaşamın bağlantı noktası haline gelmiştir. Osmanlı'nın kahvehanelerdeki hikâye anlatma ve performans geleneğinden, Avrupa'daki varyantı, bestecilerin eserlerinin ve müzisyenlerin yeteneklerinin Osmanlı mekânlarındaki siyasi tartışmaları yansıtan bir tutkuyla incelendiği müzikal söylem salonlarına dönüşmüştür. Opera yakınlarındaki şık Viyana kahvehaneleri, müzikal sohbetlerin yapıldığı kutsal mekânlar olarak anılmaya başlamıştır. Performansların ardından, resmî elbiseler içindeki zarif izleyiciler, gece boyunca sunulanları tartışmak üzere toplanmıştır. Eylül sonu ile Haziran başı arasında devam eden müzik sezonu boyunca, Musikverein ve Konzerthaus'un ihtişamlı konser salonları, birbirinden değerli performanslara ev sahipliği yapmıştır¹³. Bu gösteriler sonrasında, çevredeki kahvehaneler, sanatı adeta profesyonel bir titizlikle ele alan meraklılarla dolup taşmıştır. Kahvehaneler aynı zamanda müzisyenlere bir araya gelebilecekleri, fikirlerini paylaşabilecekleri ve hatta doğaçlama eserler icra edebilecekleri bir alan sağlamıştır. Ludwig van Beethoven'ın (ö. 1827) Keman Konçertosu'nun yeni yorumları, genç yeteneklerin usta virtüözlere karşı sergiledikleri performanslar, Filarmoni veya Viyana Senfoni Orkestrası'nın konuk şeflerle olan eşsiz uyumları gibi konular, bu kahvehane sakinlerinin keskin analizlerine konu olmuştur. Müzisyenlerin ünü, çoğunlukla bu kahvehane müdavimlerinin eleştirilerine bağlıdır. Konzerthaus sadece bir performans alanı değil, aynı zamanda Müzik ve Dramatik Sanatlar Akademisi'ne de yuva oluşturmuştur. Yanındaki kahvehaneler, genellikle coşku dolu müzik öğrencileri tarafından gün boyu sıkça ziyaret edilmiş; çağdaş müzik, sanat, ünlü hocalar ve kendi hedefleri üzerine ateşli tartışmalar yapılmıştır. Bu öğrenciler ve Güzel Sanatlar Akademisi ile Uygulamalı Sanatlar Yüksek Okulu'ndaki meslektaşları için kahvehaneler, sadece dinlenme alanı değil; aynı zamanda yaratıcı fikir alışverişinin yapıldığı, sosyal etkileşim ve eğlencenin yaşandığı birer buluşma noktası olmuştur (Schossberger, 1942, s. 80).

Kahvehaneler, ressamların, yazarların ve bestecilerin eserlerini şekillendiren entelektüel ve sosyal etkinliklerin hareketli kalbi olmuştur.

¹³ Musikverein ve Konzerthaus, Viyana'da önemli kültür kurumları olarak hizmet vermiş ve şehrin müzik mirasını geliştirmiştir. 1870'te kurulan Musikverein, Theophil Hansen tarafından tasarlanmış ve şehrin klasik müzik sahnesinin sembolü olan "Altın Salon" ile ünlenmiştir. 1913'te açılan Konzerthaus ise hem geleneksel hem de yenilikçi müzik tarzları için bir mekân sunarak bunu tamamlamış; böylece Viyana'nın dünya çapında bir müzik merkezi olma statüsünü zenginleştirmiştir.

Mesela İngiliz yazar Daniel Defoe'nin (ö. 1731) sık sık gittiği kahvehaneler, okur-yazarların ve kibarların uğrak yeridir. Nitekim pek çok yazar, seçtikleri kahvehaneleri edebi söylemlerde bulunabilecekleri bir tür salona dönüştürmüştür. Defoe'nun eserleri genellikle bu sosyal alanlarda gelişen fikirleri ve tartışma kültürünü yansıtmaktadır (Damrosch, 2013, s. 154). Öte yandan Alman besteci Johann Sebastian Bach (ö. 1750), müziğinde kahvehanelere daha doğrudan bir gönderme yapmıştır. 1735'te "Kahve Kantatı" [Schweigt stille, plaudert nicht, BWV 211] olarak bilinen ve kahve ile kahvehanelerin popülaritesini mizahi bir şekilde tasvir eden seküler bir kantat bestelemiştir. Kantat, kızını aşırı derecede bağımlı olduğu kahveden vazgeçirmeye çalışan bir babanın hikâyesini anlatır. Bach'ın o dönemde yaşadığı Leipzig'deki sosyal eğilimleri ve kahve kültürünün ortaya çıkışını yansıtır (Schwalbach, 2008, ss. 105-108). Kantat, o dönem Gottfried Zimmermann'a ait olan bir kahvehanede her cuma akşamı saat 20-22 arası icra edilmiştir (Stauffer, 1993, ss. 286-287).

Kahvehanelerin Avrupa edebi eserlerinde yansımaları mevcuttur. Bu mekânlar genellikle sosyal ve entelektüel alışveriş mekânları olarak tasvir edilmiştir. Örneğin Charles Dickens (ö. 1870), romanlarında zamanının sosyal dinamiklerini yansıtmak için kahvehaneleri ortam olarak kullanmıştır. Benzer şekilde, Voltaire'in de (ö. 1778) Aydınlanma düşünürlerinin buluşup fikirlerini tartıştıkları önemli mekânlar olarak hizmet veren kahvehanelere sık sık gittiği bilinmektedir. İngiliz yazar ve sözlükbilimci Samuel Johnson, Londra'daki Grecian Coffeehouse'u sık sık ziyaret etmiş; burada 1755 yılında yayımlanan ünlü "A Dictionary of the English Language" [İngiliz Dili Sözlüğü] de dahil olmak üzere çalışmalarını etkileyen entelektüel tartışmalara katılmıştır (Boswell, 2008). İrlandalı hiciv yazarı, denemeci ve şair Jonathan Swift'in diğer yazarlar ve siyasetçilerle buluştuğu kahvehaneleri sık sık ziyaret ettiği bilinmektedir. Bu ortamlardaki deneyimleri ve gözlemleri, aralarında ünlü "Gulliver'in Seyahatleri" ve "Mütevazı Bir Öneri"nin de bulunduğu eserlerini etkilemiştir (Damrosch, 2013, ss. 122, 157-158, 165).

Kahvenin Osmanlılarla en açık ilişkisi, hem tıp uzmanları hem de sağlık meraklıları için gerekli görülen bir madde olan Philippe Sylvestre Dufour'un "Traitez nouveaux & curieux du café, du thé et du chocolate" [*Kahve, çay ve çikolata ile ilgili yeni ve ilginç uygulamalar*] adlı eserinde bulunan ve yaygın olarak çoğaltılan 1688 tarihli bir gravürde görülebilir (Ek-1). Her biri farklı bir içeceği simgeleyen üç adam birlikte resmedilmiştir. Ortada, Çinli bir adam olarak tasvir edilen ve çayı temsil eden bir figür oturmaktadır. Solunda kahve, Türk kıyafetleri giymiş oturan bir adam tarafından kişileştirilirken; çikolata ise ayakta duran bir Amerikan yerlisi olarak tasvir edilmiştir.

Kahvehane odaklı sanatsal üretimde Osmanlı etkisi, Maltalı ressam Amadeo Preziosi'nin 1854 yılında yaptığı bir kahvehane tasvirinde kendisini

dışa vurmaktadır. Preziosi'nin eseri, eğlence, siyasi tartışma ve entelektüel alışveriş mekânları olan bu kahvehanelerdeki canlı sosyal hayatı yansıtmaktadır¹⁴.

Avrupa'nın edebiyat ve sanat eserlerinde kahve, ağırlıklı olarak bir Osmanlı içeceği olarak kabul edilmekle birlikte 18. yüzyıl sanat eserlerinde siyah köleler, Avrupalı soylulara kahve servis ederken tasvir edilmiştir. Vanloo'nun (ö. 1765) Madame de Pompadour'u kahve alırken gösteren ünlü tablosu "La sultane prenant le café" bunun en iyi örneğidir. 1747 tarihli bu resim, Fransız aristokrat kadınların sıklıkla "Sultan" olarak resmedildiği daha geniş bir eğilimin simgesidir. Kahve sunan siyah bir kölenin tekrarlanan motifi, Afrika mirasının gerçek bir temsilinden ziyade Avrupa köle ticaretiyle bir bağlantı olarak hizmet etmiştir (Baghdiantz-MacCabe, 2008, s. 164).

Entelektüel ve sanatsal ifadenin potası olan kahvehaneler, resim, müzik ve edebiyat gibi çeşitli formlarda tualini bulmuştur. Bu mekânlar, Anadolu'dan Avrupa'ya uzanan bir kültür köprüsü işlevi görerek, modern zamanlara kadar bu rolünü sürdürmüştür. Avrupa kahvehaneleri, özellikle de müzik merkezleri olarak kurulmuş olanlar, Osmanlı seleflerinin çok yönlü doğasını yansıtmıştır. Nitekim Birleşik Krallık'ta, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, kahvehanelerin halk müziği ortamında önemli platformlar olarak ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Bu mekânlar, folk müziğinin icrası ve yeniden canlanmasıyla eşanlamli hale gelmiştir. Hem geleneksel hem de çağdaş folk müziğe yönelik gelişen ilgi, müzisyenlerin ve meraklıların bir araya gelmesi için rahat ve erişilebilir bir ortam sunan kahvehanelerde bir sığınak bulmuştur. 1950'li ve 1960'lı yılların kahvehane kültürünü karakterize eden gayri resmi ve keyifli atmosfer, halk müziğinin akustik özünü uyum sağlayarak topluluk hissini ve müşterek müzik tecrübesini desteklemiştir. Londra'daki Bunjies ve Troubadour gibi ikonik kahvehaneler hem yeni yeteneklerin hem de köklü folk sanatçılarının performans gösterdiği efsanevi mekânlar olarak beğeni toplamıştır. Bu mekânlar, aralarında Bert Jansch, Martin Carthy ve Sandy Denny'nin de bulunduğu çok sayıda ünlü folk müzisyeninin kariyerlerini ilerletmelerinde etkili olmuştur (Harper, 2007, ss. 24, 167, 179-181; Young, 2010, ss. 167, 253, 312, 393). Böylece Osmanlı ve Avrupa gelenekleri arasında köprü kuran ve 20. yüzyıla kadar devam eden benzerliklerle yankılanan kültürel simgeler olarak statülerini sağlamlaştırmışlardır.

Özetle, Osmanlı kahvehanelerinin Avrupa'nın sosyokültürel dinamiklerini şekillendirmedeki rolü, sanatsal ve edebi etkileriyle açıkça görülmektedir. Bu mekânlar yeni fikirler ve sanatsal ifadeler için kuluçka merkezi görevi görmüş ve bu fikirler dönemin sanatçı, yazar ve

¹⁴ Suluboya bu eser, Londra'da Victoria and Albert Müzesi'nde bulunmaktadır. [<https://collections.vam.ac.uk/item/O148085/a-turkish-coffee-house-constantinople-watercolour-preziosi-aloysius-rosarius/>]

müzisyenlerinin eserlerine yansımıştır. Kahvehane kültürü, Osmanlı ve Avrupa sanatsal ve entelektüel geleneklerinin çapraz tozlaşmasını kolaylaştırarak Avrupa'nın kültürel manzarasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

3. SONUÇ

Osmanlı kahvehanelerinin 17. yüzyılda Avrupa'ya gelişi, kıtanın kültürüne sorunsuz bir şekilde entegre olan yeni bir sosyal kurumun ortaya çıkmasına ve Avrupa şehirlerinin simgesi haline gelen canlı kafe kültürünün doğmasına yol açmıştır. Bu kahvehaneler, farklı geçmişlere sahip insanların etkileşime girmeleri için bir alan sağlayarak fikir alışverişini teşvik etmiştir. Bu alışveriş, elit kesimin ötesine geçerek sıradan insanların da katılımıyla daha geniş bir bilgi akışını desteklemiştir. Kahvehaneler, 1688 Mali Devrimi'nin ardından ekonomik nüfuzları artan orta sınıflar için popüler uğrak yerleri olmuşlardır. Bu dönem, aristokrasinin egemen olduğu bir toplum yapısından, ticaretin ve burjuvazinin giderek artan etkisi altında şekillenen bir topluma geçişi işaret etmektedir.

Avrupa'da kahvehanelerin çoğalmasının yerel ekonomiler üzerinde canlandırıcı bir etkisi olmuştur. Sadece kahvehanelerde değil, aynı zamanda mobilya yapımı, porselen imalatı ve şeker ticareti gibi ilgili sektörlerde de istihdam yaratmışlardır. Kahvehaneler tüccarların, finansörlerin ve iş adamlarının bulunduğu, fikir alışverişinde bulunduğu ve iş yaptığı ticaret merkezleri haline gelmiştir. Kahvehanelerin yükselişi, bu mekânları ticari işlemler ve ekonomik tartışmalar yapmak için kullanan bir orta sınıfın ortaya çıkışıyla aynı döneme denk gelmiştir.

Avrupa kahvehanelerinde düşünürler, zanaatkârlar, tüccarlar ve şairlerden oluşan farklı bir müşteri kitlesi bir araya gelmiştir. Kil veya porselen fincanların şingirtisi, felsefe, siyaset ve edebiyat üzerine hararetli tartışmalara eşlik etmiş; kahvehaneleri geleneksel bakış açılarının yenilikçi fikirlerle buluştuğu entelektüel uyarım potaları haline getirmiştir. Sohbetlerin ötesinde, kahvehaneler toplumsal cinsiyet ilişkilerinin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Hem erkek hem de kadınlara ev sahipliği yaparak, sosyal sınıfların iç içe geçtiği bir ortam sunmuştur.

Kahvehaneler değişim için katalizör görevi görmüş, kültürel bölünmeler arasında köprü kurmuş ve Avrupa'nın sosyokültürel manzarasını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Onların mirası, bir fincan kahve eşliğinde sosyalleşme geleneğinin gelişmeye devam ettiği kalıcı kafe kültürü geleneğinde açıkça görülmektedir. Kahvehaneler sadece bir toplanma yeri olmanın ötesinde, kültürel alışverişin ve entelektüel söylemin sembollerine dönüşmüştür.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarın herhangi bir çıkara dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY

Makale kapsamında katılımcı kullanılmadığı için ilgili onaya yer verilmemiştir.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Alexander, J. M. B. (1989). *The Economic and Social Structure of the City of London*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). London School of Economics, Londra.
- Anonim. (1674). "The women's petition against coffee representing to publick consideration the grand inconveniencies accruing to their sex from the excessive use of that drying, enfeebling liquor: presented to the right honorable the keepers of the liberty of Venus". <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A66888.0001.001/1:2?rgn=div1;view=fulltext>
- Baghdiantz-MacCabe, I. (2008). *Orientalism in Early Modern France: Eurasian Trade, Exoticism, and the Ancien Régime*. New York: Berg.
- Barrell, J. (2004). Coffee-House Politicians. *Journal of British Studies*, 43(2), 206-232. <https://doi.org/10.1086/380950>.
- Berindeanu, F. (2016). Art at Il Caffè Florian. (ed. L. Rittner, W. S. Haine, & J. H. Jackson), *The Thinking Space: The Café as a Cultural Institution in Paris, Italy and Vienna* (pp. 167-175). New York: Routledge.
- Boswell, J. (2008). *The Life of Samuel Johnson*. Oxford University Press. (Orijinal çalışma 1791'de yayımlanmıştır)
- Brewer, J. (2013). *The Pleasures of the Imagination: English Culture in the Eighteenth Century*. Londra & New York: Routledge.
- Bucholz, R. O. (1993). *The Augustan Court: Queen Anne and the Decline of Court Culture*. Stanford: Stanford University Press.
- Calhoun, B. (2012). Shaping the Public Sphere: English Coffeehouses and French Salons and the Age of the Enlightenment. *Colgate Academic Review*, 3, 75-99.
- Canaran, D. (2018). *Analysis of Urban Coffeehouses in The Context of Public Space Theories*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Chew, S. C. (1937). *The Crescent and The Rose: Islam and England during the Renaissance*. New York: Oxford University Press.
- Cowan, B. (2001). What Was Masculine about the Public Sphere? Gender and the Coffeehouse Milieu in Post-Restoration England. *History Workshop Journal*, 51, 127-157.
- Cowan, B. (2004). The Rise of the Coffeehouse Reconsidered. *The Historical Journal*, 47(1), 21-46.
- Çaksu, A. (2007). Janissary Coffee Houses in Late Eighteenth-Century Istanbul. (ed. D. Sajdi), *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century* (ss. 117-132). Londra & New York: Tauris Academic Studies.
- Carr, G. J. (2008). Austrian Literature and the Coffee-House before 1890. *Austrian Studies*, 16, 154-171.
- Çaykent, Ö., & Gürses Tarbuck, D. (2017). Coffeehouse Sociability: Themes, Problems, and Directions. *Osmanlı Araştırmaları*, XLIX, 203-229.
- Damrosch, L. (2013). *Jonathan Swift: His Life and His World*. New Haven & Londra: Yale University Press
- De la Rocque, J. (1732). *A Voyage to Arabia the Happy, by the way of the Eastern Ocean, and the Streights of the Red-Sea*. [https://archive.org/details/voyagetoarabiafe00laro/page/294/mode/2up].
- Ebrahim, F. F. (2015). *Turning to Food: Religious Contact and Conversion in Early Modern Drama*. (Electronic Thesis and Dissertation Repository No. 2796). https://ir.lib.uwo.ca/etd/2796
- Ellis, A. (1956). *The Penny Universities: A History of the Coffee Houses*. Londra: Secker & Warburg.
- Ellis, M. (2004). *The Coffee House: A Cultural History*. Londra: Weidenfeld & Nicolson.
- Gilpin, E. K. (2020). Café Liberté: The Role of the Coffeehouse in the French Revolution. *The Alexandrian*, IX(1), 1-8.
- Grassby, R. (1995). *The Business Community of Seventeenth Century England*. New York: Cambridge University Press.
- Habermas, J. (2003). *Kamusalığın Yapısal Dönüşümü*. (çev. T. Bora & M. Sancar). (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haine, W. S. (2016). Introduction. (ed. L. Rittner, W. S. Haine, & J. H. Jackson), *The Thinking Space: The Café as a Cultural Institution in Paris, Italy and Vienna* (ss. 12-32). New York: Routledge.
- Harper, C. (2007). *Dazzling Stranger: Bert Jansch and the British Folk and Blues Revival*. Londra: Bloomsbury Publishing.
- Hattox, R. S. (1985). *Coffee and Coffeehouses: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*. Seattle & Londra: University of Washington Press.

- Hewitson, A. (ed.). (1908). *Diary of Thomas Bellingham: An Officer under William III*. Preston: George Toulmin & Sons. [https://archive.org/details/diaryofthomasbel00bell/page/44/mode/2up]
- Intile, K. (2007). *The European Coffee-House: A Political History*. (Yüksek Lisans Tezi). Oregon Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü, Eugene.
- Kafadar, C. (2014). How Dark is the History of the Night, How Black the Story of Coffee, How Bitter the Tale of Love: The Changing Measure of Leisure and Pleasure in Early Modern Istanbul. (ed. A. Öztürkmen & E. B. Vitz), *Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean* (ss. 243-270). Turnhout: Brepols Publishers.
- Kahana, M. (2019). Coffee houses open on Shabbat... With rabbinic approval. [https://blog.nli.org.il/en/coffee-houses-on-shabbat/?__cf_chlTk=ZFrVdHBYB7C6bM8J2qyhjRXEVXGW.Mi4BVFUo3ErFgg-1720372778-0.0.1.1-3753]
- Karababa, E., & Ger, G. (2011). Early Modern Ottoman Coffeehouse Culture and the Formation of the Consumer Subject. *Journal of Consumer Research*, 37(5), 737-760. https://doi.org/10.1086/656422.
- Kırlı, C. (2016). Coffeehouses: leisure and sociability in Ottoman Istanbul. (ed. P. Borsay & J. H. Furnée), *Leisure Cultures in Urban Europe C.1700-1870: A transnational perspective* (ss. 161-181). Manchester: Manchester University Press.
- Klement, S. R. (2021). *Representations of Global Civility: English Travellers in the Ottoman Empire and the South Pacific 1636-1863*. Bielefeld: transcript Verlag.
- Korneti, H. (2015). *Coffeehouse Culture in the Early Modern Ottoman Empire and England: Parallels in the Development of a Non-Hierarchical Social Sphere of the Coffeehouse and its Influences*. (Lisans Tezi). ODTÜ, Tarih Bölümü, Ankara.
- Kömeçoğlu, U. (2001). *Historical and Sociological Approach to Public Sphere: The Case of Islamic Coffeehouses in Turkey*. (Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Leclant, J. (1951). Le Café Et Les Cafés A Paris (1644-1693). *Annales HSS*, 6(1), 1-14.
- Lederer, H. (2016). The Vienna coffee house: History and cultural significance. (ed. L. Rittner, W. S. Haine, & J. H. Jackson), *The Thinking Space: The Café as a Cultural Institution in Paris, Italy, and Vienna* (ss. 33-41). Routledge.
- MacLean, G. (2007). *Looking East: English Writing and the Ottoman Empire Before 1800*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Mecmua-i Ebüzziya*, 14 Muharrem 1330, No. 128 ve 21 Muharrem 1330, No. 129.
- Mikhail, A. (2007). The Heart's Desire: Gender, Urban Space, and the Ottoman Coffee House. (ed. D. Sajdi), *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and*

- Lifestyle in the Eighteenth Century* (ss. 133-170). Londra & New York: Tauris Academic Studies.
- Peçevi, İ. E. (1981). *Peçevi Tarihi* (ed. Bekir Sıtkı Baykal). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pincus, S. (1995). Coffee Politicians Does Create: Coffeehouses and Restoration Political Culture. *Journal of Modern History*, 67(4), 807-834.
- Robinson, E. F. (2013). *The Early History of Coffee Houses in England with Some Account of the First Use of Coffee and a Bibliography of the Subject*. Fairford. (Orijinal çalışma 1893'te yayımlanmıştır).
- Schossberger, E. (1942). The Vienna Coffeehouse. *Prairie Schooner*, 16(2), 77-83.
- Schwalbach, B. (2008). Eighteenth-century Coffee-House Culture: A New Context for Bach's Music? *Understanding Bach*, 3, 105-108.
- Segel, H. B. (1993). *Vienna Coffeehouse Wits 1890-1938*. West Lafayette: Purdue University Press.
- Sennett, R. (1978). *The Fall of Public Man: On the Social Psychology of Capitalism*. New York: Vintage Books.
- Sommerville, J. (1996). *The News Revolution in England: Cultural Dynamics of Daily Information*. New York: Oxford University Press.
- Speier, H. (1969). *Social Order and the Risks of War Papers in Political Sociology*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Standage, T. (2006). *A History of the World in Six Glasses*. New York: Walker Books.
- Stauffer, G. B. (1993). Civic Life and Secular Music Making, Leipzig: a Cosmopolitan Trade Centre. (ed. G. J. Buelow), *The Late Baroque Era: From the 1680s to 1740 (Music and Society)* (ss. 254-295). Palgrave Macmillan.
- Stewart, L. (1992). *The rise of public science: Rhetoric, technology and natural philosophy in Newtonian Britain, 1660-1750*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stewart, L. (1999). Other Centres of Calculation or Where the Royal Society Didn't Count: Commerce, Coffee-Houses and Natural Philosophy in Early Modern London. *British Journal for the History of Science*, 32(1), 133-153.
- Troy, B. (2020). *Eating the Empire: Food and Society in Eighteenth-Century Britain*. Londra: Reaktion Books Ltd.
- Tuchscherer, M. (2003). Coffee in the Red Sea Area from the Sixteenth to the Nineteenth Century. (ed. G. Clarence-Smith & S. Topik), *The Global Coffee Economy in Africa, Asia and Latin America 1500-1989*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ukers, W. H. (1935). *All About Coffee* (2. Baskı). New York: Burr Printing House.

- Üçok, A. K. (1962). Türkiye’de Kahve Kahvehaneler. *Türk Etnografya Dergisi*, *V*, 42-59.
- Van Muyden, M. (ed.). (1902). *A Foreign View of England in The Reigns of George I & George II: The Letters of Monsieur Cesar De Saussure to His Family*. John Murray Publishing.
- Schnyder von Waldkirch, A. (1988). *Wie Europa den Kaffee entdeckte: Reiseberichte der Barockzeit als Quellen zur Geschichte des Kaffees*. Zürich: Jacobs Suchard Museum.
- Yıldırım, D. (2020). Bevanda asiatica: Scholarly Exchange between the Ottomans and Europeans on Coffee. *Osmanlı Araştırmaları*, *56(56)*, 25-47. <https://doi.org/10.18589/oa.862768>
- Young, R. (2010). *Electric Eden: Unearthing Britain’s Visionary Music*. Londra: Faber Publishing.

Ek-1: Dufour'un "Traitez nouveaux & curieux du café, du thé et du chocolate" adlı kitabının 1688 tarihli edisyonunda s. V'te yer alan gravür.

[Kaynak: gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. erişim:
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k855985n/f5.double#>]